

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तता

सन् १९९० पछि खास गरी विदेशी सहयोगमा नेपालमा उच्च शिक्षा सुधार कार्यक्रम लागू गरिँदै आएको छ। उच्च शिक्षा सुधारका लागि बनाइएका विभिन्न सरकारी आयोग, योजना र कार्यक्रमको आलोकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय (त्रिवि) मा 'परियोजनामार्फत' गर्न खोजिएका सुधार र तीमध्ये पनि केही निश्चित अवयव – क्लष्टर, विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तता – मा यो शोध-संक्षेप केन्द्रित छ। खास गरी उल्लिखित तीन कार्यक्रमका मूल ध्येय के थिए, तिनले के कति (अ)सफलता प्राप्त गरे र ती (अ)सफलताका पछाडिका कारण यो पत्रमा खोजी गरिएको छ। र, विकेन्द्रित/स्वायत्त हुँदै त्रिविका आंगिक क्याम्पस भविष्यमा छुट्टै विश्वविद्यालयमा रूपान्तरित हुनसक्ने सम्भावनालाई केलाइएको छ।

पृष्ठभूमि

सन् १९९० पछि (अझ भन्ने हो भने सन् १९८० को दशक देखि नै) उच्च शिक्षा सुधारका जति पनि नीति, योजना, कार्यक्रम बनाइए तिनमा विकेन्द्रीकरण (र स्वायत्तता) ले प्रमुखता पाएको छ। यद्यपि, सन् १९७० को आरम्भमा लागू गरिएको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाले ठ्याक्कै उल्टो बाटो लिएको थियो। सो योजना लागू भएपछि मुलुकका विभिन्न क्षेत्रमा स्थानीय सक्रियतामा स्थापित सबै क्याम्पसलाई केन्द्रीकृत गरी त्रिविको प्रत्यक्ष नियन्त्रणमा ल्याएर सरकारीकरण गरिएको थियो। स्थानीय सहभागितामा सञ्चालित कलेजलाई नयाँ शिक्षा योजनामार्फत राष्ट्रियकरण र केन्द्रीकरण गर्दा त्यसले कलेज सञ्चालनमा र स्रोत परिचालनमा भएको जनसहभागितालाई समाप्त पारेको थियो।^१ सो कदम गलत भएको र उच्च शिक्षण संस्था (त्रिविका कलेज) को सञ्चालन (खासमा स्रोत परिचालन) मा स्थानीय सहभागिता चाहिने 'रियलाइजेसन' सन् १९८० सम्म भैसकेको थियो।

सन् १९८३ मा 'शाही उच्च शिक्षा आयोग'ले उच्च शिक्षाबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह विस्थापन तथा संस्कृत विश्वविद्यालय स्थापना गर्न सुझाव दियो। र, सँगै मूल सिफारिसमा नपरे पनि आयोगका दुई सदस्यले पश्चिमाञ्चल र पूर्वाञ्चलमा नयाँ विश्वविद्यालय स्थापना गर्नुपर्ने पक्षमा फरक मत राखे। प्रतिवेदनमा फरक मत राख्ने क्रममा "क्याम्पसहरूलाई

^१ हेर्नुहोस्, शाही उच्च शिक्षा आयोग। २०४०। शाही उच्च शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन। काठमाडौं : शाही उच्च शिक्षा आयोग।

मार्टिन चौतारी

२७ जीतजङ्ग मार्ग, थापाथली

पो.ब.नं. १३४७०

काठमाडौं, नेपाल

फोन ०१-४२३८०५०

फ्याक्स ०१-४२४००५९

chautari@mos.com.np

www.martinchautari.org.np

स्वायत्तता दिने र स्वतन्त्र रूपमा संगठित गराउँदै लैजाने” प्रस्ताव समेत गरिएको थियो।^२ यो प्रतिवेदनले त्रिविका क्याम्पसलाई विकेन्द्रित गर्ने र निश्चित क्याम्पसलाई एकीकृत गरी नयाँ अलग विश्वविद्यालयको रूपमा विकास गर्नुपर्ने अवधारणालाई बहसमा ल्यायो। त्यस्तै, सन् १९९० को राजनीतिक परिवर्तनपछि गठित शिक्षा आयोगको प्रतिवेदनले “अधिकारको केन्द्रीकरण”लाई उच्च शिक्षाको व्यवस्थापनमा देखापरेको मुलभूत समस्या ठम्याउँदै “विश्वविद्यालयका आंगिक क्याम्पसहरूलाई व्यवस्थापकीय र आर्थिक स्वायत्तता दिने नीति लिइनु पर्ने” सुझाव दियो। साथै, “शिक्षण विभाग, सङ्घाय, अध्ययन संस्थान, कलेज स्कूल, विद्यापीठ र अनुसन्धान केन्द्रहरूको अत्यधिक विकेन्द्रीकरण र यथोचित मात्रामा अधिकारको प्रत्यायोजन” गर्नुपर्ने भन्यो।^३

विभिन्न आयोग र अन्य आवधिक योजनामा उच्च शिक्षा सुधारबारे उस्तै कुरा दोहोर्‍याइए पनि एकातर्फ कार्यान्वयन-योजनाहरूमा असंगति देखियो भने अर्कोतर्फ सन् १९९० को परिवर्तन संगसँगै जस्तो विस्तार भएको शिक्षा क्षेत्रमा निजी लगानीले स्कूल र कलेजको क्षेत्रमा अभूतपूर्व परिवर्तन (विस्तार) ल्यायो। केही नयाँ विश्वविद्यालय पनि खोलिए तर सामुदायिक र अझ निजी कलेजहरूको संख्या ह्वात्तै बढ्यो। ठूलो संख्यामा मुलुकभर खोलिएका त्यस्ता कलेजले मूलतः त्रिविबाट सम्बन्धन

प्राप्त गरे।^४ यसले त्रिविको पहिलेकै ठूलो साइजलाई अझ विशाल तुल्यायो। यही कालखण्डमा, सन् १९९० को लगत्तैदेखि, उच्च शिक्षा सुधारका नाउँमा विश्व बैंकको वित्तीय सहयोगमा उच्च शिक्षा परियोजनाहरू पनि शुरु भए। हालसम्म दुई ओटा ७-७ वर्षे (सन् १९९४-२००१ र २००७-२०१४) परियोजना सम्पन्न भैसकेका छन् भने अर्को ‘उच्च शिक्षा सुधार परियोजना’ यसै वर्ष (सन् २०१५) देखि शुरु भएको छ।

सुधार परियोजना एक

सन् १९९० को राजनीतिक परिवर्तनपछि नेपालको उच्च शिक्षासम्बन्धमा र खास गरी त्रिविलाई केन्द्रमा राखी अध्ययन गर्न विश्व बैंक, युएनडिपी र नेपाल सरकार मिलेर एउटा परियोजना (सन् १९९२-१९९५) शुरु गरे। प्राध्यापक कमलप्रकाश मल्लको संयोजकत्वको सो परियोजना प्रतिवेदनले केन्द्रीकृत नीति-निर्णय/प्रशासनिक संरचना र क्याम्पस सञ्चालनमा क्याम्पसको सीमित अधिकारलाई त्रिविको प्रमुख समस्या मानेको थियो।^५ र, अधिकारको विकेन्द्रीकरणका लागि सबै विकास क्षेत्रका एक क्याम्पसलाई लिड क्याम्पस बनाई तुल्याई सोही वरपर क्लष्टर निर्माण गर्न सुझाव दिएको थियो। सो लिड क्याम्पस अन्ततः छुट्टै विश्वविद्यालयमा रूपान्तरित हुने परिकल्पना थियो।^६

तर यो प्रतिवेदन प्रकाशित हुँदा-नहुँदै नेपाल सरकार र विश्व बैंकबीच सन् १९९३ मा उच्च शिक्षा परियोजना (सन् १९९४-२००१) को सम्झौता भैसकेको थियो। मल्ल संयोजक

^२ शाही उच्च शिक्षा आयोग। २०४०। शाही उच्च शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन। काठमाडौं : शाही उच्च शिक्षा आयोग। यो आयोगको प्रतिवेदन पछिका सबै आवधिक योजनामा र अन्य सरकारी नीति, योजना र शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनमा त्रिविलाई विकेन्द्रित गर्ने र निश्चित क्याम्पसलाई क्षेत्रीय विश्वविद्यालयको रूपमा विकास गर्नुपर्ने विषयले प्रमुखता पाएको देखिन्छ। दरवारको चासो भएकाले त्रिविमातहतका संस्कृत पढाइने क्याम्पसलाई आधार बनाएर सन् १९८६ मा संस्कृत विश्वविद्यालय स्थापना गरियो। प्रवीणता प्रमाणपत्र तहलाई विश्वविद्यालय तहबाट निकालेर स्कूल तहमा मिलाउन सके तत्काल नयाँ विश्वविद्यालय आवश्यक नपर्ने ठानिए पनि आउँदा दशकमा सो कार्य प्राथमिकतामा परेन।

^३ नयाँ विश्वविद्यालय स्थापनाबारे प्रतिवेदनले “त्रिविकै क्याम्पसलाई एकीकृत गरेर पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चलमा एकएक र मध्यपश्चिमाञ्चल र सुदूरपश्चिमाञ्चलका लागि एक गरी कम्तीमा चारओटा विश्वविद्यालयहरू खोल्नुपर्छ” भन्यो। यसरी खोलिएका विश्वविद्यालयसँग त्यस क्षेत्रका प्राविधिक संस्थान तथा महाविद्यालय सम्बद्ध गरिनुपर्ने र यसले एकातिर नयाँ विश्वविद्यालयको आधार (भवन/जनशक्ति) दिने तथा अर्कोतर्फ त्रिविलाई ‘राइट साइजिड’ गर्ने ठानिएको थियो। हेर्नुहोस्, आशिष पुस्तक भण्डार। मिति उल्लेख नभएको। राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन, २०४९। नेपालका शिक्षा आयोगहरूका प्रतिवेदनहरूको संग्रह। पृ. ४०३-४०४। काठमाडौं : आशिष पुस्तक भण्डार।

^४ सन् २००४ मा त्रिविसँग सम्बन्धनरत उच्च शिक्षण संस्थाको संख्या २८७ थियो जुन सन् २०१३ आइपुग्दा ९८१ पुगेको थियो। त्रिविका आंगिक क्याम्पसमा भन्दा सम्बन्धनरत क्याम्पसमा विद्यार्थी भर्ना भण्डै दोब्बर पुगेको छ र यो वर्षेनी बढ्ने क्रममा छ। हेर्नुहोस्, University Grants Commission (UGC). 2014. *Education Management Information System: Report on Higher Education 2012/13 (2069/70) Nepal*. P. 51. Kathmandu: UGC.

^५ मल्लको संयोजकत्वको उक्त परियोजनाअन्तर्गत १८ विभिन्न अध्ययन गरिएका थिए, जसमध्ये उच्च शिक्षाको क्षेत्रीयकरण (रिजनलाइजेसन) या क्षेत्रीय विकास र उच्च शिक्षा व्यवस्थापनको विकेन्द्रीकरण पनि थिए।

^६ उक्त प्रतिवेदनले पश्चिमाञ्चलका हकमा पोखरास्थित पृथ्वीनारायण क्याम्पसलाई लिड क्याम्पस बनाइनु पर्ने सुझाव दिएको थियो। त्यस्तै पूर्वाञ्चलमा महेन्द्र मोरङ क्याम्पस, विराटनगर; मध्यपश्चिममा महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, दाङ र सुदूरपश्चिममा कञ्चनपुरस्थित सिद्धनाथ क्याम्पस लिड बन्न सक्ने सुझाइयो। Malla, Kamal Prakash. 1995. *Tertiary Education in Nepal: An Assessment of the Structure, Management, Financing, Quality and Physical Facilities*. Pp. 112-113. Kathmandu: HMG/TU/UNDP/World Bank.

भएको परियोजनाका अध्ययन, विश्लेषणमा आधारित रहँदै सोही परियोजनाले पहिचान गरेका उच्च शिक्षा (या त्रिविका) समस्यामा केन्द्रित रही ती समस्यालाई सुधारने नाउँमा विश्व बैंकको सहयोगमा पछिल्लो परियोजना अगाडि बढाइएको थियो।^९ त्रिवि र सरकारका तर्फबाट विश्व बैंक (या आइडिए) लाई प्रस्तुत गरिएको परियोजनाको 'पोलिसी स्टेटमेन्ट'मा त्रिवि (र सरकार) ले अध्ययन संस्थान, संकाय, अनुसन्धान केन्द्र र क्याम्पसहरूलाई विकेन्द्रीकरणमा लैजाने, क्षेत्रीय विश्वविद्यालयको विकास गर्नका लागि क्लष्टर कार्यक्रम शुरु गर्ने र आन्तरिक स्रोतको परिचालन गर्दै उच्च शिक्षामा 'कस्ट सेयरिड र कस्ट रिक्भरी' नीतिलाई लागू गर्ने उल्लेख छ।^{१०}

यो परियोजनाको 'प्रोजेक्ट कम्पोनेन्ट्स' शीर्षक अन्तर्गतको संस्थागत विकास कम्पोनेन्टमा सांगठनिक सुधार, 'एजुकेशनल म्यानेजमेन्ट इन्फर्मेसन सिस्टम (इएमआईएस)' र क्षेत्रीय क्लष्टर विकाससम्बन्धी कार्यक्रमका लागि अमेरिकी डलर ७७ लाख छुट्ट्याइएको थियो। त्रिविमा विकेन्द्रीकरण नियमको व्यवस्था गर्ने र आंगिक क्याम्पसलाई विकेन्द्रीकरणमा जान प्रोत्साहन गर्ने लक्ष्यका साथ यी सहयोग कार्यक्रम परिचालन गर्ने उद्देश्य थियो। सोही अनुरूप पहिलो उच्च शिक्षा परियोजनाले त्रिवि विकेन्द्रीकरण नियम, २०५५ लाई संस्थागत गर्न सहयोग गर्‍यो। यो नियममार्फत त्रिवि केन्द्रमा रहेका अधिकारलाई त्रिविले आफ्नो मातहतका इकाई – अध्ययन संस्थान, संकाय तथा अनुसन्धान केन्द्रमा अधिकार प्रत्यायोजन गर्‍यो। विकेन्द्रित क्याम्पसको कार्य समितिले त्रिविले तोकेको बाहेक अन्य थप शुल्क तोक्न सक्ने व्यवस्था सो नियममा गरिएको छ। त्यसैगरी, स्थानीय/आन्तरिक स्रोत परिचालन गर्न सक्ने र आफ्नै स्रोत जुटाएर नयाँ शैक्षिक कार्यक्रम सञ्चान गर्न

र आवश्यक शिक्षक/कर्मचारी राख्न सक्ने अधिकार क्याम्पसलाई यो नियमले दिएको छ।^९

उच्च शिक्षा परियोजना अन्तर्गतको त्रिविलाई विकेन्द्रित गर्ने योजनाले संख्यात्मक हिसाबले प्रगति गरेको देखिन्छ। सो अवधिमा ६० आंगिक क्याम्पसमध्ये २४ क्याम्पस (र चार अध्ययन संस्थान) विकेन्द्रीकरणमा गएको उल्लेख छ। विकेन्द्रित क्याम्पसमा सरोकारवाला सम्मिलित क्याम्पस व्यवस्थापन तथा विकास समिति गठन गरिएको हुन्छ र उनीहरूले एकमुष्ट अनुदान (बजेट) पाउँछन्। ठूला शीर्षकमा छुट्ट्याइएको बजेट अनुरूप विकेन्द्रित क्याम्पसले रकम पाउँछन् र सोलाई आफ्नो हिसाबले खर्च गर्न सक्छन्। विकेन्द्रीकरण नियमअनुसार यी क्याम्पसले त्रिविबाट पाउने रकम सुनिश्चित गरिएको छ। केही सरोकारवालाको तीव्र विरोध बावजुद यो उपलब्धि हासिल गरेको विश्व बैंकको दावी छ।^{१०} यद्यपि विकेन्द्रीकृत भएका र नभएका क्याम्पसका हकमा तात्त्विक संरचनात्मक भिन्नता देखिँदैन। सामान्य (या विकेन्द्रीकरणमा नगएका) क्याम्पसको भन्दा विकेन्द्रित क्याम्पससँग बढी वित्तीय अधिकार (खास गरी आन्तरिक स्रोतको सृजना र उपयोग गर्नमा) छ, तर तिनीहरू व्यवहारतः न अध्यापक या कर्मचारी नियुक्ति, खारेजी गर्न न व्यवस्थापकीय हिसाबले नै स्वायत्त छन्। प्राज्ञिक स्वायत्तता त भन्नु टाढाको कुरा भयो।

संस्थागत विकास कम्पोनेन्टको अर्को महत्वपूर्ण अवयव क्षेत्रीय क्लष्टर विकास (रिजनल क्लष्टर डेभलपमेन्ट) थियो। अमेरिकी डलर

^९ हेर्नुहोस्, त्रिभुवन विश्वविद्यालय। २०५५। *त्रिभुवन विश्वविद्यालय विकेन्द्रीकरण नियम, २०५५*। काठमाडौं : त्रिवि। थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस्, अमात्य, सूर्यलाल। २०६८। त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तताको प्रयास: एक फलक। *त्रिभुवन विश्वविद्यालय ५२ औं वार्षिक दिवस : विशेषाङ्क-२०६८*। पृ. २९-३३।

^{१०} सन् २००२ मा प्रकाशित उच्च शिक्षा परियोजनाको 'योजना-सम्पन्न प्रतिवेदन'ले संस्थागत विकासको कार्यक्रमलाई सफल भनेको छ। संस्थागत विकास अन्तर्गतको सांगठनिक सुधार कार्यक्रमलाई प्रतिवेदले 'अति सन्तोषजनक' उल्लेख गरेको देखिन्छ। र, त्रिवि व्यवस्थापन, सञ्चालन र योजना लगायतका नीतिगत तथा अन्य विषयमा सुधार शुरु भएको उल्लेख छ। त्रिवि विकेन्द्रीकरणमा जाने सम्बन्धमा शुरुमा केही प्रतिरोध भए पनि अन्ततः विकेन्द्रीकरणको अवधारणालाई क्याम्पसहरूले सकारात्मक लिएको, २४ आंगिक क्याम्पस र चार अनुसन्धान केन्द्र विकेन्द्रीकरणमा गएको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। यी मध्ये पाँच ओटा क्याम्पस 'ब्लक ग्रान्ट' लिन समेत तयार भएको जनाउँदै यसलाई प्रतिवेदनले विकेन्द्रीकरणको 'एडभान्स स्ट्रेज' भनेको छ। The World Bank. 2002. Implementation Completion Report (IDA-25600) on a Credit in the Amount of SDR 14.2 Million (US\$ 20.0 Million Equivalent) to the Kingdom of Nepal for a Higher Education Project. Report No. 23713. Nepal Country Unit, South Asia Region. P. 29.

^९ विश्व बैंकले लगानी गरेको (पहिलो) शिक्षा परियोजनाको 'स्टाफ अप्रैजल रिपोर्ट'मा कमलप्रकाश मल्लले संयोजन गरेको परियोजना प्रतिवेदनबाट धेरै कुरा लिइएको छ। हेर्नुहोस्, The World Bank. 1993. Staff Appraisal Report: Nepal Higher Education Project. Report No. 11924-NEP. Population and Human Resource Division, Country Department I, South Asia Region; Malla, Kamal Prakash. 1995. *Tertiary Education in Nepal: An Assessment of the Structure, Management, Financing, Quality and Physical Facilities*. Kathmandu: HMG/TU/UNDP/World Bank.

^{१०} The World Bank. 1993. Staff Appraisal Report: Nepal Higher Education Project. Report No. 11924-NEP. Population and Human Resource Division, Country Department I, South Asia Region.

३६ लाख छुट्ट्याइएको यो कम्पोजेन्ट तीन चरणमा सम्पन्न गरिने थियो । यो परियोजनाअन्तर्गत शुरुमा दुइटा क्षेत्रीय क्याम्पसको क्लस्टर निर्माण गर्ने लक्ष्य थियो, जसअन्तर्गत क्लस्टरमा समाहित हुने क्याम्पसको इएमआईएस विकास गर्ने, तिनलाई विकेन्द्रीकरण गर्ने र अन्ततः स्वायत्तता प्रदान गरिने थियो । प्रत्येक क्लस्टरमा एउटा लिड क्याम्पस र सात ओटासम्म स्याटलाइट क्याम्पसको एउटा अनौपचारिक समूह या क्लस्टर निर्माण हुने ठानिएको थियो ।^{११} परियोजनाअन्तर्गत पूर्वाञ्चल र पश्चिमाञ्चलमा दुइटा क्लस्टर निर्माण गरिने भने पनि केही समयपछि नै पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय गठन (नोभेम्बर १९९४) गर्न कदम चालिएकाले पूर्वी क्षेत्रको क्लस्टर कार्यक्रम खासै अगाडि बढेन ।^{१२} पश्चिमाञ्चलका हकमा पनि क्लस्टर कार्यक्रमले थुप्रै बाधा-अड्चन बेहोर्नु पर्‍यो ।

विश्व बैंकसँगको सम्झौताअनुसार पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा क्लस्टर कार्यक्रमको नेतृत्व गर्ने पृथ्वीनारायण क्याम्पसले परियोजनामा हस्ताक्षर भएको सात महिनाभित्र (जुन १९९५ सम्म) तयार गर्नुपर्ने थियो । तर यो काम त्यसपछिको तीन वर्षसम्म पनि हुन सकेन । त्रिविका तत्कालीन उपकुलपति केदारभक्त माथेमाको कार्यकालमा प्रारम्भ गरिएको यो कार्यक्रममा नयाँ उपकुलपतिको कार्यकालको शुरुमा कुनै चासो देखिएन ।^{१३} तर, केही समयपछि पहिलेको

^{११} The World Bank. 1993. Staff Appraisal Report: Nepal Higher Education Project. Report No. 11924-NEP. Population and Human Resource Division, Country Department I, South Asia Region.

^{१२} पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय स्थापना भएपछि प्रारम्भमा यो क्षेत्रमा क्लस्टर निर्माणको योजना त्यागिएको बुझिन्छ । तर, केही पछि विराटनगरका दुई क्याम्पस, महेन्द्र मोरङ र स्नातकोत्तर क्याम्पस मिलाएर 'मिनी क्लस्टर' निर्माण गरिएको र यसले पहिलो चरण पार गरेको उल्लेख छ : "ढिलै भए पनि पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा महेन्द्र मोरङ र स्नातकोत्तर क्याम्पस मिलाएर विराटनगरमा मिनि क्लस्टर निर्माण गरिएको थियो र पहिलो चरणको लगानी सम्पन्न गरिएको थियो । म्यानेजमेन्ट प्लान बनाउने प्रस्ताव तयार गरिएको थियो" । The World Bank. 2002. Implementation Completion Report (IDA-25600) on a Credit in the Amount of SDR 14.2 Million (US\$ 20.0 Million Equivalent) to the Kingdom of Nepal for a Higher Education Project. Report No. 23713. Nepal Country Unit, South Asia Region. P. 29. पूर्वमा क्लस्टर कार्यक्रम कतै पुरानै भन्ने जान्दाजान्दै रकम खर्च गर्न र अलि कति भए पनि प्रगति देखाउन मात्र यो कार्यक्रमलाई ब्युँताइएको यसले प्रस्ट्याउँछ । पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय स्थापनाको राजनीतिबारे थप जान्न हेर्नुहोस्, Onta, Pratyoush, Devendra Uprety and Lokranjan Parajuli. 2015. How Not to Make New Universities. Paper presented at the Annual Conference on Nepal and the Himalaya, 23 July, Kathmandu.

^{१३} पृथ्वीनारायण क्याम्पस (पूनाक्या)ले बनाएको 'व्यवस्थापन योजना'मा लेखिएको छ : "उपकुलपति केदारभक्त माथेमाको कार्यकालमा शुरु गरिएको यो कार्यक्रम त्रिविको व्यवस्थापनमा भएको परिवर्तनका कारण केही समयको अन्तरालपछि

योजनामा सामान्य परिवर्तन गरेर कार्यक्रम पुनः ब्युँताइयो किनकि यो कार्यक्रम कार्यान्वयन नहुँदा ठूलै रकम खर्च नहुने स्थिति बन्यो, र पैसा खर्च गर्नमा त्रिवि र विश्व बैंक दुवैको रुचि थियो । सोही अनुरूप पश्चिमाञ्चल क्षेत्रमा क्लस्टर विकास कार्यक्रम अगाडि बढाउन पृथ्वीनारायण क्याम्पसले सन् १९९७ को शुरुतिर एउटा कार्यदल गठन गर्‍यो र सो कार्यदलले जुलाई १९९७ मा आफूले तयार गरेको व्यवस्थापन योजना (म्यानेजमेन्ट प्लान) उच्च शिक्षा परियोजनालाई बुझायो ।

कार्यदलको प्रतिवेदनअनुसार सो व्यवस्थापन योजनाका पाँच उद्देश्य थिए : क) पश्चिममाञ्चल क्षेत्रका क्लस्टर अन्तर्गतका क्याम्पस या संस्थाहरूमा विद्यार्थी भर्ना, शिक्षक र भौतिक सुविधाको अवस्था अध्ययन गर्ने, ख) लिड र स्याटलाइट क्याम्पसहरूबाट प्रमाणपत्र तहलाई चरणबद्ध तवरबाट विस्थापन गर्ने, र माथिल्लो तहलाई भित्र्याउने ग) क्लस्टरका क्याम्पसहरूको मर्मतसम्भार योजना बनाउने, घ) लिड र स्याटलाइट क्याम्पसमा फ्याकल्टी विकासको कार्यक्रम बनाउने र ङ) क्लस्टरका लागि विकेन्द्रीकरण योजना बनाउने ।^{१४} व्यवस्थापन योजनाअन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस लिड क्याम्पस हुने, पश्चिमाञ्चल क्षेत्रका त्रिविअन्तर्गतका अन्य क्याम्पस एसोसिएट क्याम्पस बन्ने र ती एसोसिएट क्याम्पसका वरपर पनि अन्य स्कूल या कलेजको क्लस्टर बनाई आइए तहका विद्यार्थी पढाउने योजना निर्माण भएको पाइन्छ ।^{१५} पृथ्वीनारायण क्याम्पसले गर्नुपर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण तर कठिन काम प्रमाणपत्र तहलाई सो क्याम्पसबाट विस्थापन गर्नु थियो । त्यसबाहेक, यो योजनाको मुख्य उद्देश्य त्रिविलाई विकेन्द्रित गर्नु

वर्तमान कुलपति कमलकृष्ण जोशीको कार्यकालमा कार्यान्वयनमा आयो; एसोसिएट क्याम्पसहरूले क्लस्टरबारे विर्सिसकेका थिए ।" Prithvi Narayan Campus (PNC). 1997. Management Plan for Cluster Development Program in Western Development Region. Report prepared by the Task Force, PNC, Pokhara. P. 3.

^{१४} PNC. 1997. Management Plan for Cluster Development Program in Western Development Region. Report prepared by the Task Force, PNC, Pokhara. P. 3.

^{१५} शुरुमा एउटा क्लस्टरमा सात ओटासम्म स्याटलाइट क्याम्पस हुने भनिएको थियो । तर उच्च शिक्षा परियोजनाको बोर्डले पछि पश्चिमाञ्चलको क्लस्टरमा लिड क्याम्पसको रूपमा पूनाक्या र अन्य नौ ओटा क्याम्पस सामेल गर्ने निर्णय गरेको बुझिन्छ जसमध्ये पाँच ओटा त्रिविका आंगिक क्याम्पस र चार ओटा निजी क्याम्पस या स्कूल थिए । Malla, Kamal Prakash. 1995. *Tertiary Education in Nepal: An Assessment of the Structure, Management, Financing, Quality and Physical Facilities*. P. 114. Kathmandu: HMG/TU/UNDP/World Bank.

भएकाले यो योजना लागू भएपछि सो क्षेत्रका सबै क्याम्पसका प्राज्ञिक र प्रशासनिक कामलाई पृथ्वीनारायण क्याम्पसले एक हिसाबले नेतृत्व गर्ने थियो। त्रिविको सो क्षेत्रको परीक्षा सञ्चालन, परीक्षा रजिष्ट्रेसन, लब्धांक पत्र वितरण, स्थानान्तरण प्रमाणपत्र वितरणजस्ता काम पनि पृथ्वीनारायण क्याम्पसले नै गर्ने थियो। यी सबै प्रकृया गुञ्जै जाँदा पृथ्वीनारायण क्याम्पसले क्षेत्रीय स्वायत्तता प्राप्त गर्ने र अन्ततः आफूलाई क्षेत्रीय विश्वविद्यालयमा रूपान्तरण गर्ने ठानिएको थियो।^{१६}

तर यो सोचाई, योजनाले मूर्त रूप लिन सकेन। केही सामान्य कम्पोनेन्ट्स भने कार्यान्वित भए। खास गरी भौतिक निर्माण या मर्मतसम्भारमा छुट्ट्याइएको रकम खर्च भयो। उदाहरणका लागि पृथ्वीनारायण क्याम्पसले पेश गरेको परियोजना प्रस्तावमा उल्लेख भए अनुरूप केही नयाँ भवन निर्माण वा भएका भवनमा तला थप्ने, पुस्तकालयमा पुस्तक थप्ने र पुस्तकालयको चुहिएको छतलाई ढलान गर्ने काम भएको थियो।^{१७} क्याम्पसलाई परीक्षाको क्षेत्रीय केन्द्र बनाउने प्रारम्भिक काम सम्पन्न भयो तर त्यसपछिका चरण पूरा भएनन्।^{१८}

^{१६} हेर्नुहोस् PNC. 1997. Management Plan for Cluster Development Program in Western Development Region. Report prepared by the Task Force, PNC, Pokhara. Pp. 48–49.

^{१७} ऋण सहयोग लिने पक्षको टिप्पणीको रूपमा परिशिष्टमा लेखिएको छ : “लिड क्याम्पस पृथ्वीनारायण विज्ञान प्रयोगशाला भवन बनाइयो र फर्निचर एवं अन्य इक्विपमेन्ट खरिद गरियो। त्यसबाहेक, एउटा गाडी खरिद गरियो, कम्प्युटर प्रयोगशाला बनाइयो र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि व्यवस्थापन योजना तयार गरियो।” त्यस्तै, आफ्नो ‘योजना-सम्पन्न प्रतिवेदन’मा विश्व बैंकले पृथ्वीनारायणमा सबै योजना गरिएका मर्मतसम्भार कार्य तथा नयाँ संरचना निर्माण कार्य सम्पन्न गरिएको तथा सबै सेवा-सुविधाहरू उपलब्ध भएको दावी गरेको छ। हेर्नुहोस्, The World Bank. 2002. Implementation Completion Report (IDA-25600) on a Credit in the Amount of SDR 14.2 Million (US\$ 20.0 Million Equivalent) to the Kingdom of Nepal for a Higher Education Project. Report No. 23713. Nepal Country Unit, South Asia Region. P. 8 and 29.

^{१८} परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयको सम्पर्क कार्यालय मात्र पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा राखिएको हो। यो कार्यालयको काम परीक्षाका लागि भरिएका फर्महरू र अन्य कामहरू संग्रह गरेर परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, काठमाडौं पठाउने थियो। तर त्यसपछिका चरणहरू भने अभ्यासमा ल्याइएनन्। हेर्नुहोस् के.सी., कृष्ण। २०६७। पृथ्वीनारायण क्याम्पसको क्रमिक विकासमा सम्बद्ध पक्षहरूको भूमिका। *त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा : स्वर्ण जयन्ती स्मारिका (२०१७–२०६७)*। पृ. १–१९। पोखरा : पृथ्वीनारायण, नेपाल, नारायणदत्त। २०५८। त्रिभुवन विश्वविद्यालयको क्याम्पस समूह विकास कार्यक्रम र पृथ्वीनारायण विश्वविद्यालय। *प्राज्ञमञ्च १५(६) : १–४*।

क्लष्टर कार्यक्रमका तीन चरणमध्ये पश्चिमको क्लष्टरले दुई चरण पार गरेको विश्व बैंकको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।^{१९}

क्लष्टर कार्यक्रममार्फत त्रिविलाई विकेन्द्रित गर्दै लिड क्याम्पसलाई स्वायत्तता दिँदै छुट्टै विश्वविद्यालयसम्म पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको योजना असफल भयो। विश्व बैंक स्वयंले क्षेत्रीय क्लष्टर निर्माणसम्बन्धी कम्पोनेन्टलाई सन्तोषजनक मानेको छैन। “अनस्याटिसफेक्टरी” भन्दै विश्व बैंकको प्रतिवेदनमा लेखिएको छ : “लामो प्रयासपछि यो क्लष्टरको अवधारणा सन् १९९९ मा त्यागियो”।^{२०}

सुधार परियोजना दुई

पहिलो परियोजना समाप्तको करिब पाँच वर्षपछि विश्व बैंककै आर्थिक सहयोगमा दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजना लागू गरियो। परियोजनाको नाउँमै दोस्रो गाँसिएकाले पहिलो परियोजनाको निरन्तरताको रूपमा यसलाई हेरिएको देखिन्छ। प्रभावकारी व्यवस्थापन एवं प्राज्ञिक संस्थाहरूको वित्तीय ‘सस्टेनेबिलिटी’ अभिवृद्धि गर्ने लक्ष्य लिएको यो परियोजनाका चार ओटा अवयव थिए, जसमध्ये सबैभन्दा ठूलो हिस्सा सुधार अनुदान (रिफर्म ग्रान्ट) ले ओगटेको थियो।^{२१} सुधार अनुदानको कम्पोनेन्टलाई अमेरिकी डलर ४ करोड छुट्ट्याइएको थियो, जुन विश्व बैंकको यो परियोजनामा समग्र योगदानको दुई तिहाई हिस्सा हो।^{२२} रिफर्म ग्रान्टलाई ‘इन्सेन्टिभ’, ‘पर्फोमेन्स’ र ‘म्याचिङ ग्रान्ट’मा विभाजन गरिएको थियो।

^{१९} The World Bank. 2002. Implementation Completion Report (IDA-25600) on a Credit in the Amount of SDR 14.2 Million (US\$ 20.0 Million Equivalent) to the Kingdom of Nepal for a Higher Education Project. Report No. 23713. Nepal Country Unit, South Asia Region. P. 29.

^{२०} The World Bank. 2002. Implementation Completion Report (IDA-25600) on a Credit in the Amount of SDR 14.2 Million (US\$ 20.0 Million Equivalent) to the Kingdom of Nepal for a Higher Education Project. Report No. 23713. Nepal Country Unit, South Asia Region. P. 7.

^{२१} अन्य तीन कम्पोनेन्टमा विद्यार्थी वित्तीय सहायता, उच्च माध्यमिक शिक्षा र प्रणालीको क्षमता बलियो तुल्याउने थिए। The World Bank. 2007. Project Appraisal Document on a Proposed Grant in the Amount of SDR 41.6 Million (US\$ 60.0 Million Equivalent) to Nepal for a Second Higher Education Project. Report No. 34916-NEP. Human Development Unit, South Asia Region.

^{२२} यसमध्ये ३ करोड ५५ लाख डलर रिफर्म ग्रान्टअन्तर्गत र बाँकी ४५ लाख डलर अनुसन्धान अनुदान भनेर छुट्ट्याइएको थियो।

सुधार अनुदान यो परियोजनाको ठूलो हिस्सा हुने भएकाले परियोजना तयारी क्रममै विश्व बैंक या आइडिएले त्रिविसँग विभिन्न चरणमा वार्ता गरेर त्रिविलाई आफू मातहतका आंगिक क्याम्पसलाई स्वायत्त तुल्याउन स्वायत्ततासम्बन्धी नियम तयार गरी ग्रहण गर्न या लागू गर्न लगाएको थियो । सोही अनुरूप त्रिविले पनि स्वायत्ततासम्बन्धी नियम, २०६२ जारी गरेको थियो र सोवापत त्रिविले दश लाख अमेरिकी डलर पाएको थियो । त्यसबाहेक, उसले आफ्ना क्याम्पसलाई स्वायत्तता दिए वापत प्रति क्याम्पस एक लाख डलर थप पाउने गरी त्रिविलाई विकेन्द्रीकरणमा गएका क्याम्पसलाई स्वायत्ततामा जान दिनमा थप प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्था थियो ।

‘दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजना’ अन्तर्गतको सुधार अनुदान कम्पोनेन्टमार्फत परियोजना अवधिभर त्रिविका छ ओटा क्याम्पसलाई स्वायत्त तुल्याउने लक्ष्य राखिएको थियो । त्यस्तै, थप १० ओटा क्याम्पसलाई विकेन्द्रित गर्ने र १० ओटा सामुदायिक क्याम्पसलाई सघाउने उद्देश्य उक्त परियोजनाको थियो ।

त्रिविमातहतका विकेन्द्रीकरणमा गएका क्याम्पसलाई स्वायत्ततामा जान प्रोत्साहित गर्न ‘इन्सेन्टिभ ग्रान्ट’को व्यवस्था गरिएको थियो । स्वायत्ततामा जान निर्णय गर्ने क्याम्पसले त्रिवि केन्द्रीय कार्यालयसँग सम्झौता गरेपछि सोवापत दुई लाख डलर प्रोत्साहन अनुदान (इन्सेन्टिभ ग्रान्ट) पाउने थियो । क्याम्पसहरूले गर्ने प्रगतिको आधारमा ‘पर्फोमेन्स ग्रान्ट’ दिइने व्यवस्था थियो ।^{२३} क्याम्पसहरूले निजी स्रोत या लगानी सृजना गर्न प्रोत्साहित गर्नका लागि ‘म्याचिङ ग्रान्ट’ राखिएको थियो । सहभागी संस्थाले जति रकम आन्तरिक रूपमा जोहो गर्न सक्छ, सोही बराबरको रकम यो परियोजनाबाट दिइने र यसअन्तर्गत बढीमा २० लाख डलर र विकेन्द्रितका हकमा तीन लाख डलरसम्म पाउन योग्य हुने देखिन्छ । तर, सबै ग्रान्ट मिलाएर बढीमा २५ लाख डलरसम्म मात्र एउटा स्वायत्त क्याम्पसले पाउन सक्थ्यो । विकेन्द्रीकरणमा गएका क्याम्पसले बढीमा चार लाख डलर पाउन सक्ने व्यवस्था थियो ।^{२४}

^{२३} यसअन्तर्गत प्रत्येक स्वायत्त क्याम्पस, साना विश्वविद्यालय र सामुदायिक क्याम्पसले १५ लाख डलर सम्मको पर्फोमेन्स ग्रान्ट पाउन सक्ने व्यवस्था थियो भने विकेन्द्रित क्याम्पसले दुई लाख डलर सम्मको ।

^{२४} स्वायत्ततामा गएका, साना विश्वविद्यालय, १० ओटासम्म सामुदायिक क्याम्पस र त्यतिकै संख्यामा विकेन्द्रीकृत क्याम्पसले म्याचिङ ग्रान्ट र पर्फोमेन्स ग्रान्ट पाउन सक्ने व्यवस्था देखिन्छ ।

ठूलो आर्थिक सहयोगको व्यवस्था गरिए पनि त्रिविका विकेन्द्रित आंगिक क्याम्पसलाई स्वायत्ततामा लैजाने परियोजनाले लक्ष्य अनुरूप गति लिएन । त्रिविले स्वयंले स्वायत्ततासम्बन्धी नीति बनाएको हो तर सो नीति लागू गर्नमा उसले खासै ध्यान दिएन । ऊ मातहतका क्याम्पस, जो पहिलेदेखि नै यो नीति प्रति सशर्कित थिए, ले पनि जाँगर देखाएनन् । त्यसैले परियोजनाको आधा अवधि सकिँदासम्म जम्मा एउटा कलेज (इलामस्थित महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस) ले मात्र (जनवरी २०१० मा) स्वायत्तता प्राप्त गर्‍यो । त्यसअघि विकेन्द्रीकरणमा समेत नगएको क्याम्पस थियो यो । आधा अवधि सकिँदासम्म परियोजनाका लागि छुट्ट्याइएको खर्चमध्ये जम्मा १८.५ प्रतिशत मात्र खर्च भयो । र, मध्यावधि मूल्यांकनमा ‘दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजना’लाई “मोडरेटली अनस्यारिस्फेक्टरी” भनियो ।^{२५}

परियोजनाको कार्यान्वयन सुस्त हुनुमा परियोजना सञ्चालनमा त्रिवि संयन्त्रको सीमित भूमिका (अझ भन्नुपर्दा परियोजना कार्यान्वयनमा त्रिविको असहयोग) ले काम गरेको थियो । स्वायत्ततासम्बन्धी नियमको कार्यान्वयनकर्ता त्रिवि भएकाले ऊमातहतका क्याम्पसलाई स्वायत्ततामा लैजाने परियोजनाको मुख्य हताकर्ता विश्वविद्यालय अनुदान आयोग नभई त्रिवि नै हुनुपर्ने त्रिवि संयन्त्रको बुझाई थियो । तर परियोजनाको ‘इम्प्लेमेन्टेसन् एजेन्सी’ विश्वविद्यालय अनुदान आयोग थियो, जसलाई विशेषगरी त्रिविका प्राध्यापक/कर्मचारीले रुचाएका थिएनन् ।^{२६} अन्ततः सन् २०११ मा परियोजना पुनःसंरचना क्रममा ‘त्रिवि सुधार’ सब-कम्पोनेन्ट थपियो र त्रिविलाई नै सो कम्पोनेन्टको कार्यान्वयन गर्ने

^{२५} परियोजना असफलप्रायः हुनुमा परियोजना तयारी क्रमका बेलाको राजनीतिक द्वन्द्व, कार्यान्वयन गर्ने निकाय (विश्वविद्यालय अनुदान आयोग)को कमजोर क्षमता, उच्च शिक्षा क्षेत्रमा भएको व्यापक विस्तार र परिवर्तनको प्रतिरोध (त्रिविका सम्बद्ध शिक्षक कर्मचारीको र खास गरी स्वायत्तताको विपक्षमा) लाई विश्व बैंकले कारक मानेको देखिन्छ । The World Bank. 2014. Implementation Completion and Results Report (IDA Grant-H274-NP) on a Grant in the Amount of SDR 41.6 Million (US\$ 60.0 Million Equivalent) to Nepal for a Second Higher Education Project. Report No. ICR00002849. Bangladesh, Bhutan, Nepal Country Management Unit, South Asia Region. Pp. 6–7.

^{२६} इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानका पूर्व डिन र विश्व बैंकको नेपाल कार्यालयका वरिष्ठ शिक्षा परामर्शदाता राजेन्द्रध्वज जोशीसँग २६ जुन २०१५ मा गरिएको कुराकानी । Republica. 2010. UGC Gives Up Campus Autonomy Project; TU Takes Over. 17 July. Available at http://archives.myrepublica.com/portal/index.php?action=news_details&news_id=21115; ५ जुन २०१५ मा हेरिएको ।

निकाय तोकियो।^{२७} स्वायत्ततामा जाने क्याम्पसको संख्या पहिले छ तोकिएकोमा त्यसको आधा तुल्याई तीन ओटा क्याम्पसलाई मात्र स्वायत्त बनाउने नयाँ लक्ष्य राखियो।

परियोजनाको अन्तसम्म आइपुग्दा विकेन्द्रीकरणमा जाने क्याम्पसको संख्या ४९ पुग्यो भने जम्मा चार ओटा क्याम्पस स्वायत्ततामा गए। त्यस्तै, ८९ ओटा सामुदायिक क्याम्पसलाई सहायता रकम बाँडिएको थियो। तर पनि समग्र परियोजनाको ६४ प्रतिशत बजेट रकम मात्र खर्च हुन सक्यो।^{२८}

सिद्धान्तमा विकेन्द्रीकरण/स्वायत्तताबारे जे उल्लेख भए पनि त्रिवि केन्द्रीय प्रशासनले आफूले चाहेको बखत यो वा ऊ नियम प्रयोग गरी मुख्यतः विकेन्द्रित भनिएका क्याम्पसमा हस्तक्षेप गर्न सक्छ र गरिरहेको छ। अहिले सम्मको अनुभवले त्रिविले विकेन्द्रित क्याम्पस आर्थिक रूपमा (विद्यार्थीबाट अतिरिक्त शुल्क लिनेबाहेक) बाहेक प्रशासनिक/प्राज्ञिक तहमा विकेन्द्रित होऊन् भन्ने चाहेको छैन। स्वायत्तताका सम्बन्धमा पनि यही कुरा भन्न सकिन्छ। त्रिविले स्वायत्तता प्रदान गरेको पहिलो क्याम्पस, महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाममा गरिएको अध्ययनले प्रशासनिक/आर्थिक तहमा केही स्वायत्तता देखिए पनि प्राज्ञिक स्वायत्तताको अभ्यास भएको देखाउँदैन। क्याम्पसमा एउटा नयाँ विषय हर्टिकल्चर र फ्लोरिकल्चर व्यवस्थापनको अध्यापन शुरू गरिएको बाहेक अन्य नयाँ पाठ्यक्रम तयार गर्ने, परीक्षा सञ्चालन गर्ने र उपाधि प्रदान गर्ने काम भएको छैन।^{२९} यी तीन प्राज्ञिक स्वायत्तताका आधारभूत अवयव हुन्। यद्यपि, स्वायत्ततामा गएवापत पाइने र अन्य अनुदान उपयोग गरी क्याम्पसको भौतिक संरचनामा राम्रै परिवर्तन भएको छ।

^{२७} सँगै त्रिविअन्तर्गत नै नयाँ २० कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बजेट छुट्ट्याइयो। त्यसबाहेक, पहिले १० ओटा सामुदायिक क्याम्पसलाई अलि ठूलो रकम दिने भनिएकोमा सोलाई परिवर्तन गरी ९० सामुदायिक क्याम्पसलाई थोरैथोरै रकम बाँड्ने लक्ष्य राखियो। हेर्नुहोस्, The World Bank. 2012. Restructuring Paper on a Proposed Project Restructuring of Second Higher Education Project (Grant Number: H274-Nep), February 22, 2007 to Nepal. Human Development Unit, South Asia Region.

^{२८} परियोजनाको पछिल्लो पाँच महिनामा १४ प्रतिशत रकम खर्च गरेर त्यसअघि 'मोडरेटली स्याटिसफेक्टरी' भएको परियोजनालाई 'स्याटिसफेक्टरी'को तहमा पुऱ्याइएको देखिन्छ।

^{२९} हेर्नुहोस्, राई, रमेश। सन् २०१४। महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम : स्वायत्त हुँदै विश्वविद्यालयतर्फ ? अप्रकाशित प्रतिवेदन, मार्टिन चौतारी, काठमाडौं।

सुधार कार्यक्रम असफल किन ?

त्रिविलाई केन्द्रमा राखी शुरू गरिएका क्लष्टर/विकेन्द्रीकरण र खास गरी स्वायत्ततासम्बन्धी कार्यक्रमको कार्यान्वयन र उपलब्धि सन्तोषजनक मान्न सकिँदैन। यी कार्यक्रम असफल हुनुका पछाडि केही कारण छन्। पहिलो, राजनीतिक दलका विद्यार्थी भातृ संगठन, शिक्षक/कर्मचारी र प्राध्यापक संघबीचमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्ततालाई बुझ्ने विषयमा शुरुदेखि नै मतान्तर थियो र अहिले पनि छ। शुरुमा त्रिविमा रहेका स्थायी शिक्षक/कर्मचारीले विकेन्द्रीकरणलाई त्रिवि (र नेपाल सरकार पनि) ले क्रमशः क्याम्पसमा लगानी कम गर्दै जान्छ र अन्ततः यो नियमले त्रिविबाट पाउँदै आएको पेन्सन/उपदान लगायतका सेवा सुविधामा असर पर्न सक्छ भन्दै यस नियमको विरोध गरे।^{३०} त्रिविका क्याम्पस विकेन्द्रीकरण/स्वायत्ततामा जानुमा विश्व बैंकबाट पाउने अनुदानले मात्र प्रोत्साहन गरेको भन्ने बुझाई क्याम्पसमा व्यापक देखिन्छ।^{३१}

दोस्रो, विशेषगरी विद्यार्थी संगठनले विकेन्द्रीकरणलाई क्याम्पस निजीकरण गर्ने सुनियोजित चालबाजीको रूपमा लिए। उनीहरूले विकेन्द्रीकरण/स्वायत्तताको नियममा क्याम्पसहरूले 'अतिरिक्त शुल्क' तोक्न सक्ने प्रावधानलाई उच्च शिक्षालाई निजीकरण गर्न लागिएको रूपमा अर्थ्याए। विश्व बैंकबाट अनुदान पाउने लोभमा त्रिविका आंगिक क्याम्पसलाई स्वायत्तता दिँदा गरिब विद्यार्थी उच्च शिक्षाबाट वञ्चित हुन्छन् भन्ने उनीहरूको बुझाई थियो।^{३२}

^{३०} हेर्नुहोस् अमात्य, सूर्यलाल। २०६८। त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तताको प्रयास: एक फलक। त्रिभुवन विश्वविद्यालय ५२ औं वार्षिक दिवस विशेषाङ्क-२०६८। काठमाडौं : त्रिवि।

^{३१} अनुदानमा प्राप्त रकमलाई प्रयोग गर्न क्याम्पसको शैक्षिक गुणस्तरमा सुधार गर्न सकिन्छ भन्ने आत्मविश्वासको कमीले पनि त्रिविका क्याम्पसहरू स्वायत्ततामा जान अनिच्छुक देखिन्छन्। एकजना क्याम्पस प्रमुखले भने- "त्रिविका आंगिक क्याम्पसहरू स्वायत्ततामा जाऊन् भन्ने हाम्रो भन्दा पनि विश्व बैंकको चाहना हो। स्वायत्तताका लागि क्याम्पसलाई विश्व बैंकले ठूलो लगानी गरेको छ। विश्व बैंकबाट प्राप्त हुने यो अनुदान क्याम्पसको शैक्षिक/भौतिक समृद्धिमा प्रयोग गर्दै क्याम्पस स्वायत्त बनाऊ भन्ने हो। तर क्याम्पसमा कहिलेकाहीं त यस्तो रकम राम्रोसँग प्रयोग गर्न सकेन भने भन्नु खतरा हुन सक्छ। अवस्था सबैलाई थाहै छ, रकम आएपछि सबैभन्दा पहिले मलाई यति प्रतिशत चाहियो भन्नेहरू आउँछन्। त्यसैले पनि स्वायत्ततामा जान हामीले कुनै हतार गरेनौं।" शंकरदेव क्याम्पसका प्रमुख प्रकाशमान प्रधानसँग १४ जुन २०१५ गरिएको कुराकानी।

^{३२} हेर्नुहोस् न्यौपाने, लेखनाथ। २०६७। त्रिविका पदाधिकारी डलर खान लालाणित छन्। विद्यार्थी आन्दोलनमा २२ वर्ष। पृ. ५४०-५४२। काठमाडौं : अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी)। शुरुवाटै विशेषगरी अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी) को त्रिवि स्वायत्ततासम्बन्धी नियम, २०६२ खारेज हुनुपर्छ भन्ने घोषित माग थियो। त्यस्तै,

त्रिविका विकेन्द्रीकरणमा नगएका क्याम्पसका पदाधिकारीहरूले विकेन्द्रीकरणमा नजानु वा ढिलो गरी जानुमा विद्यार्थी र शिक्षक/कर्मचारी संघको प्रतिरोधले काम गरेको बताएका छन्।^{३३}

तेस्रो, विकेन्द्रीकरण/स्वायत्ततामा नजाँदा अहिले त्रिविमा कार्यरत केही शिक्षक/कर्मचारीले क्याम्पसमा जुन प्रकारको 'सहूलियत' उपभोग गरिरहेका छन्, क्याम्पस विकेन्द्रीकरण/स्वायत्तता गएको खण्डमा त्यो गुम्ने डरले पनि विरोध भएको देखिन्छ। विशेषगरी विभिन्न राजनीति पार्टी आवद्ध प्राध्यापक/कर्मचारी संघमा राजनीति गर्नेहरूले त्रिविमा अहिले जसरी नपढाइकन जागिर खाइरहेका छन्, क्याम्पस स्वायत्ततामा गएको खण्डमा त्यसै गरिरहन उनीहरूले सम्भव देखेका छैनन्। यसले पनि त्रिविका आंगिक क्याम्पस स्वायत्ततामा जाने प्रक्रियालाई अवरोध गरेको देखिन्छ।

विकेन्द्रीकरण र खास गरी स्वायत्तताको नियम मुताविक विकेन्द्रीकरण/स्वायत्ततामा जानका लागि क्याम्पसका सबै पक्ष (शिक्षक, कर्मचारी, विद्यार्थी संगठन, आदि) को सहमति आवश्यक हुन्छ। यस्तो सहमति जुटाउन क्याम्पसमा विद्यमान 'अति राजनीतिकरण'को संस्कार बाधक भएको क्याम्पस सम्बद्धहरूको कथन छ। त्यसबाहेक, स्वायत्ततामा जाने क्याम्पसको प्रशासनिक

विद्यार्थीका तर्फबाट त्रिवि सभामा सभासद रहेका अनेरास्ववियु (क्रान्तिकारी) का केन्द्रीय अध्यक्ष हिमाल शर्माले त्रिविका तत्कालीन कुलपति (प्रधानमन्त्री) भलनाथ खनाललाई "त्रिवि स्वायत्तता प्राप्त अध्ययन संस्थान वा क्याम्पससम्बन्धी नियम, २०६२ संशोधन होइन खारेज गरियोस्" भन्दै पत्र लेखेका थिए। "आंगिक क्याम्पसलाई अन्ततः निजीकरणमा धकेल्नका लागि स्वयत्तताको यो अवधारणा आएकोले उक्त संशोधन प्रस्ताव फिर्ता लिई अविलम्ब खारेजीको प्रक्रिया अगाडि बढाइयोस्," शर्माले पत्रमा लेखेका छन्। पत्रको पूर्णपाठ www.himalsharma.com/blog_view.php?token=16 मा उपलब्ध छ। सन् २०११ मा तत्कालीन व्यवस्थापिका संसदको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र मानवअधिकार समितिले पनि त्रिविको नाममा क्याम्पसलाई स्वयत्तता प्रदान गर्ने प्रक्रिया रोक्न आदेश दिएको थियो। तर यस आदेशलाई त्रिविले त्यतिबेला बेवास्ता गरेको थियो। हेर्नुहोस् The Kathmandu Post. 2011. Higher Education: TU Amends Rules on Autonomy. 22 March. Available at www.ekantipur.com/2011/04/22/top-story/higher-educationtu-amends-rules-on-autonomy/332884.html; ५ जुन २०१५ मा हेरिएको।

^{३३} मार्टिन चौतारीले मे-जुन २०१५ का विभिन्न मितिमा क्याम्पसका पदाधिकारीसँग गरेको कुराकानी। चौतारीले विकेन्द्रीकरणमा गएका, स्वायत्ततामा गएका र दुवैमा नगएका उपत्यका र उपत्यका बाहिरका त्रिविका केही आंगिक क्याम्पसका पदाधिकारी तथा विद्यार्थीसँग विकेन्द्रीकरण/स्वायत्तताको अनुभव (अथवा नजानुका कारण) बारे जान्न अध्ययन/छलफल गरेको थियो। मूलतः क्याम्पस तहमा विकेन्द्रीकरण/स्वायत्ततालाई बुझ्ने र त्यसको कार्यान्वयन अवस्थाका विषयमा ती छलफल केन्द्रित थिए।

संरचना (क्याम्पस व्यवस्थापन तथा विकास परिषद्) मा क्याम्पसभित्रका सरोकारवालाको अतिरिक्त बाहिरका स्थानीय समुदायको (नगरपालिका/गाविसका प्रमुख, समाजसेवी, दाता, अभिभावक लगायत तथा त्रिविका केन्द्रीय विभागका प्रमुख/प्रतिनिधि) पनि संलग्नता रहने व्यवस्था छ।^{३४} यो व्यवस्थाले सबैको सहमति खोज्ने र अहिलेको (दलीय भागवण्डा र) धुवीकृत समाजमा सबै सरोकारवालाको सम्मति लिएर अगाडि बढ्न कठिन भएको बताइन्छ।^{३५} राजनीतिक भागवण्डामा नियुक्त हुने नेतृत्व (क्याम्पस प्रमुख) ले क्याम्पसलाई स्वायत्ततामा लान सक्छ भन्ने कुरामा क्याम्पसभित्रै शंका छ। र, स्वायत्तताको प्रक्रिया त्रिविमा ढिलो हुनुमा सवल नेतृत्वको अभाव पनि हो।^{३६}

त्रिवि स्वायत्ततासम्बन्धी नियम, २०६२ मा "क्याम्पस अन्तर्गतको कुनै पदको दरबन्दी रिक्त भएका सो दरबन्दीमा आवश्यकता अनुसार अस्थायी वा करार सेवाका लागि शिक्षक वा कर्मचारी नियुक्ति गर्न सकिने छ। यसरी नियुक्त हुने शिक्षक वा कर्मचारीको कुनै पनि किसिमको दायित्व विश्वविद्यालयले बेहोर्ने छैन" भन्ने व्यवस्था गरिएको थियो। यो प्रावधानलाई लिएर विशेष गरी आंगिक क्याम्पसमा कार्यरत करार शिक्षक/अस्थायी कर्मचारीले 'करार शिक्षक/कर्मचारी' को जिम्मेवारीबाट त्रिवि पन्छिन लागेको भन्दै यसको विरोध गरे। अन्ततः त्रिवि विशेष साधारण सभाले २०६८ सालमा सो नियममा संशोधन गर्‍यो। त्रिवि स्वायत्ततासम्बन्धी नियम, २०६२ बाट "यसरी नियुक्त हुने शिक्षक वा कर्मचारीको कुनै पनि किसिमको दायित्व विश्वविद्यालयले

^{३४} हेर्नुहोस् त्रिभुवन विश्वविद्यालय। २०५५। त्रिभुवन विश्वविद्यालय विकेन्द्रीकरण नियम, २०५५। काठमाडौं : त्रिवि; त्रिभुवन विश्वविद्यालय। २०६२। त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्वायत्ततासम्बन्धी नियम, २०६२। काठमाडौं : त्रिवि।

^{३५} अध्ययन संस्थान/क्याम्पसभित्रको आन्तरिक राजनीतिक शक्ति-संरचना नमिलेसम्म आन्तरिक स्रोतको परिचालन र व्यवस्थापन गर्न कठिन हुने कुरा विभिन्न क्याम्पस प्रमुखले बताएका थिए।

^{३६} छलफल क्रममा उपत्यकाका अर्का क्याम्पस प्रमुखले भने - "त्रिवि विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी नियम, २०५५ मा क्याम्पस व्यवस्थापन समितिको संरचना समावेशी जस्तो त देखिन्छ र त्यो उचितकै समस्याग्रस्त पनि छ। सबै पक्षलाई समेटेको (विद्यार्थी, प्राध्यापक, कर्मचारी, नगरपालिका, अभिभावकका प्रतिनिधि) व्यवस्थापन समितिबाट अहिलेको राजनीतिक सामाजिक वातावरणमा काम गर्न कठिन छ किनकि हरेक कुरामा दलीय भागवण्डा गरिन्छ। सबै 'स्टेकहोल्डर' लाई मनाउन त्यति सजिलो छैन।" रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पसका प्रमुख रुद्र पौडेलसँगको १४ जुन २०१५ मा गरिएको कुराकानी।

बेहोर्ने छैन” भन्ने वाक्यांश हटाइयो।^{३७} यो संशोधन त्रिविका करार शिक्षक/कर्मचारीलाई स्वायत्ततामा गए पनि त्रिवि उनीहरूको जिम्मेवारीबाट पन्छन लागेको होइन देखाउन गरिएको थियो। तर यस संशोधनले पनि शिक्षक/कर्मचारीको आशंका निवारण गर्न सकेको छैन। र, स्वायत्ततामा जानका लागि मूलतः अस्थायी/करारका शिक्षक/कर्मचारी बाधक भएको बताइन्छ।^{३८}

विकेन्द्रीकरण (या स्वायत्ततामा) गएका व्यवस्थापन संकाय, विज्ञान तथा प्रविधि पढाई हुने क्याम्पसले बजारमा धेरै बिकने भनिएका निश्चित विषय (जस्तै, बिबिए, बिबिएम, एमबिए वा इन्जिनियरिङ) पढ्ने विद्यार्थीबाट अतिरिक्त शुल्कमार्फत राम्रो आम्दानी गर्न सक्ने सम्भावना छ। व्यवस्थापन संकाय पढाई हुने शंकरदेव क्याम्पस, नेपाल कमर्स क्याम्पस (मीनभवन) ले विकेन्द्रीकरणमा गएर आफू अनुकूल पढाई गरेर प्रशस्त आम्दानी पनि गरेको बताइन्छ, तर अन्य विकेन्द्रीकृत क्याम्पसले त्यसो गर्न सकेका छैनन्।^{३९} खास गरी मानविकी तथा सामाजिक संकायमात्र पढाउने क्याम्पस (जस्तै, रत्नराज्य लक्ष्मी) ले विद्यार्थीबाट अतिरिक्त शुल्क उठाउन सहज देखिँदैन।^{४०} त्यसैले स्वायत्तताको नाउँमा

^{३७} संशोधित नियमका लागि हेर्नुहोस्, अर्याल, विष्णुप्रसाद। २०७१। *त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, नियम तथा कार्यव्यवस्थापन प्रणाली : विवेचना सहित (२०७० सालसम्मको संशोधन सहित)*। पृ. २६७-३०२। काठमाडौं : त्रिवि कर्मचारी संघ।

^{३८} पाटन संयुक्त क्याम्पसका निवर्तमान क्याम्पस प्रमुख अमन श्रेष्ठले स्वायत्ततामा जानेबारे क्याम्पसमा आयोजना गरिएको छलफललाई सम्झँदै भने : “स्वायत्तताका विषयमा पाटन क्याम्पसमा पनि छलफल भएको थियो। छलफलमा कसैले स्वयत्ततामा जाने भने कसैले नजाने। करार शिक्षकहरू प्रायः सबैले जानु हुँदैन भने। केही स्थायी प्राध्यापकले पनि नजाने भने। उनीहरूले स्वायत्ततालाई त्रिवि आफ्नो जिम्मेवारीबाट पन्छन खोजेको रूपमा बुझे। स्वायत्तता प्रति विश्वस्त हुन सकेनन्। आफ्नो भविष्य के हुने भन्ने हुँदो रहेछ। औषधि उपचार, विदा, पेन्सन, उपदान जस्ता कुराले पनि काम गर्दो रहेछ। स्वायत्तता भएपछि त्यो नपाउने हो कि भन्ने पनि भयो होला।” श्रेष्ठसँग ११ जुन २०१५ मा गरिएको कुराकानी। अनुसन्धानक्रममा सम्पर्क गरिएका अन्य क्याम्पसका पदाधिकारीले श्रेष्ठको जस्तै जानकारी दिएका थिए।

^{३९} केही वर्षको अनुभवलाई हेर्ने हो भने शंकरदेव क्याम्पस र नेपाल कमर्स क्याम्पसले कुल वार्षिक खर्चको ५० प्रतिशतभन्दा बढी खर्च क्याम्पसको आन्तरिक आम्दानीबाट धान्न सक्छन् तर त्रिचन्द्रमा यस्तो प्रतिशत १५ भन्दा कम भएको बताइन्छ। शंकरदेव क्याम्पसका प्रमुख प्रकाशमान प्रधान, पाटन बहुमुखी क्याम्पस निवर्तमान प्रमुख अमन श्रेष्ठ, मीनभवन क्याम्पसका सहायक क्याम्पस प्रमुख कृष्ण ओझा र त्रिचन्द्र क्याम्पसका अध्यापक वासु धिमिरेसँग विभिन्न समयमा भएका कुराकानीमा आधारित।

^{४०} रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पसका प्रमुख रुद्र पौडेल भन्छन् – “मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र मात्र पढाउने क्याम्पसले विकेन्द्रीकरणमा जानु खासै लाभदायक छैन। नेपाली, इतिहास, वा भूगोल जस्ता विषयमा लाखौं खर्च गरेर पढ्ने विद्यार्थी छैनन्।” १४ जुन २०१५ मा गरिएको कुराकानी।

‘कष्ट रिकभरी’मा मात्र केन्द्रित यी कार्यक्रमप्रति उनीहरूको आकर्षण छैन।

निष्कर्ष

सन् १९९० को राजनीतिक परिवर्तनपछि विदेशी सहयोगमा चलाइएका उच्च शिक्षा परियोजनामार्फत त्रिविका आंगिक क्याम्पसलाई क्रमशः विश्वविद्यालयमा रूपान्तरित गर्ने योजना बनाइयो – पहिले क्षेत्रीय हिसाबमा क्लष्टर निर्माण एवं विकेन्द्रीकरण गरेर र पछि आंगिक क्याम्पसलाई क्रमशः विकेन्द्रित र स्वायत्त तुल्याएर। विश्वविद्यालयमा रूपान्तरित हुन त धेरै टाढाको कुरा, त्रिविका आंगिक क्याम्पसले न तात्त्विक विकेन्द्रीकरण न स्वायत्तता प्राप्त गरेका छन्। यी कार्यक्रम सफल हुन नसक्नुमा त्रिविको केन्द्रीय कार्यालय या पदाधिकारीको असहयोग त छँदैछ, सम्बन्धित क्याम्पसका कर्मचारी, शिक्षक (र विद्यार्थी समेत) को स्वार्थ र बुझाई पनि उत्तिकै बाधक छ। परियोजनामार्फत आफू र मातहतका क्याम्पसमा बजेट ल्याउन त्रिवि लालायित देखिन्छ, र त्यसका लागि विभिन्न नियम बनाउन या संशोधन गर्न पनि राजी देखिएको छ, तर कार्यान्वयनमा उसले सदैव अड्चन हालेको छ।

विश्व बैंककै सहयोगमा नयाँ उच्च शिक्षा सुधार परियोजना हालसालै शुरु भैसकेको छ।^{४१} यो परियोजनामा पनि खास गरी त्रिविका आंगिक क्याम्पस र सामुदायिक क्याम्पस समेतलाई स्वायत्तता प्रदान गर्ने योजना कार्यक्रम प्राथमिकतामा परेको छ, जसका लागि त्रिविले स्वायत्ततासम्बन्धी नियम संशोधन गर्नुपर्ने हुन्छ। करिब ९० लाख अमेरिकी डलर छुट्ट्याइएको यो कम्पोनेन्ट यदि सफलतापूर्वक सम्पन्न भयो भने थप १० सहित जम्मा १४ आंगिक क्याम्पस स्वायत्ततामा जानेछन्। त्यस्तै, आठ सामुदायिक क्याम्पसले पनि स्वायत्तता प्राप्त गर्नेछन्।

स्वायत्ततामा जाँदा कार्यरत शिक्षक कर्मचारीको भविष्य केही हुँदैन, शुल्क विद्यार्थीको बढ्ने हो, र क्याम्पसको भौतिक निर्माणका

^{४१} परियोजनाका लागि आवश्यक ऋण लिन विश्व बैंकका अधोषिप्त शर्त अनुरूप दोस्रो उच्च शिक्षा परियोजनाअन्तर्गत तयार भएको उच्च शिक्षा नीति सरकारले सेप्टेम्बर २०१५ भित्र स्वीकृत गरिसक्ने ठानिएको छ। तर यो नीतिअन्तर्गत बन्नुपर्ने ‘उच्च शिक्षा सुधार र विकासको राष्ट्रिय कार्यक्रम’ बनेर कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। हेर्नुहोस्, The World Bank. 2015. International Development Association Project Appraisal Document on a Proposed Credit in the Amount of SDR 44.9 Million (US\$ 65 Million Equivalent) to Nepal for a Higher Education Reforms Project. Report No: PAD1019. Education Global Practice, South Asia Region.

मार्टिन चौतारी

लागि सहज पैसा उपलब्ध हुन्छ भन्ने हिसाबले स्वायत्ततालाई बुझाउन खोजिएको देखिन्छ। केही क्याम्पसलाई सो रकमले आकर्षित गरेकाले विद्यार्थीलाई विश्वास दिलाउन सके 'स्वायत्तता' तर्फको पाइला त्यति असहज नहोला। तर मूल प्रश्न कस्तो स्वायत्तता र स्वायत्तता पछि के भन्ने हो। अहिलेसम्मको स्वायत्तताको व्यवहार हेर्दा त्यो 'मिनिडफूल' या वास्तविक स्वायत्तता हुँदैन भन्ने प्रस्टै छ र परियोजनाको ध्यान पनि त्यतातर्फ देखिन्छ। दाता (र सरकार) को मूल ध्यान 'कष्ट रिक्तभरी र कष्ट सेयरिड' तर्फ मात्रै देखिन्छ।^{४२} जबसम्म प्राज्ञिक स्वायत्तता क्याम्पसहरूले व्यवहारमा उपयोग गर्न पाउँदैनन्, त्यो स्वायत्तताको खासै अर्थ रहँदैन। स्वायत्तता प्राप्त क्याम्पसहरूले कालान्तरमा विश्वविद्यालयमा आफूलाई रूपान्तरण गर्ने परिकल्पना गरेको देखिन्छ। र, स्वायत्ततापछिको बाटो त्यही नै हो। तर, त्रिवि र यसका पदाधिकारीले त्रिविको ठूलो साइजलाई समस्या होइन गौरवको विषयको रूपमा हेर्छन् र नयाँ विश्वविद्यालयलाई 'विमातृ सन्तान'को व्यवहार गर्छन्। त्यसैले, त्रिविबाटै आंगिक क्याम्पसहरू विकेन्द्रित, स्वायत्त हुँदै छुट्टै विश्वविद्यालय बन्ने परिकल्पना मृगमरिचिका मात्र हो भन्न सकिन्छ।^{४३}

^{४२} त्रिविबाट विकेन्द्रित (र स्वायत्त) क्याम्पसमध्ये धेरैले आफ्नै पहलमा नयाँ कार्यक्रम शुरु गरेका छन्। र प्रायः ती सबै कार्यक्रम 'कष्ट सेयरिड र कष्ट रिक्तभरी' मोडलमा चलेका छन्।

^{४३} सन् २०१० मा त्रिविका क्याम्पसहरूलाई आधार बनाएर सरकारले गठन गरेका तीन विश्वविद्यालय (मध्यपश्चिमाञ्चल, सुदूरपश्चिमाञ्चल र कृषि तथा वन विज्ञान) ले आ-आफ्नो ऐनमा व्यवस्था भए पनि हालसम्म त्रिविले अवरोध गरेका कारण सम्बन्धित क्याम्पसका सम्पत्ति पाउन सकेका छैनन्। यसबारे थप जान्नका लागि हेर्नुहोस्, मार्टिन चौतारी। २०११। त्रिवि 'टुक्राचार' नयाँ विश्वविद्यालय बनाउँदाका जटिलता। जानकारी पत्र, अंक १४। काठमाडौं : मार्टिन चौतारी।

मार्टिन चौतारीद्वारा प्रकाशित नीतिपत्र

- अङ्क १ : संविधान निर्माण प्रक्रिया (२०६६)
- अङ्क २ : सुस्त गतिमा संविधान लेखन प्रक्रिया (२०६६)
- अङ्क ३ : संवैधानिक जटिलता र संक्रमणकालीन योजना (२०६७)
- अङ्क ४ : संविधानसभामा उपस्थिति र सहभागिता (२०६७)
- अङ्क ५ : समयसीमा, लोकतन्त्र तथा लोकप्रिय एवं लोकतान्त्रिक संविधान (२०६८)
- अङ्क ६ : राजनीतिक वित्त र नागरिक अधिकार (२०६८)
- अङ्क ७ : नागरिक केन्द्रित रेडियो नीतिको आवश्यकता (२०६९)
- अङ्क ८ : संविधानसभा क्षयीकरणको अन्तर्य (२०६५-२०६९) [२०६९]
- अङ्क ९ : राजनीतिक जोखिम र पूर्वलडाकुहरू (२०७०)
- अङ्क १० : संविधानसभाको दोस्रो निर्वाचन (२०७०)
- अङ्क ११ : संविधानसभा २ मा उपस्थिति र प्रक्रिया (२०७१)
- अङ्क १२ : नेपालमा सर्व-संयोजकतासम्बन्धी नीतिको समीक्षा (२०७१)
- अङ्क १३ : प्रस्तावित उच्च शिक्षा नीति (२०७१)
- अङ्क १४ : त्रिवि 'टुक्रुचाएर' नयाँ विश्वविद्यालय बनाउँदाका जटिलता (२०७१)
- अङ्क १५ : नेपालमा सर्व-संयोजकताका सरोकारवालाहरू (२०७२)
- अङ्क १६ : त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तता (२०७२)

सार्वजनिक संवाद र सार्वजनिक बहसको गुणस्तर उकास्नु मार्टिन चौतारीको सुरु देखिकै उद्देश्य हो । नेपालमा बहस र अन्तर्क्रियाको अभ्यास निकै कम हुने बेलामा स्थापित मार्टिन चौतारी अहिले पनि अनौपचारिक तर गहन सार्वजनिक छलफल गर्ने थलोका रूपमा देशभर परिचित छ । यहाँ सातामा दुई दिन विविध विषयमा छलफल हुन्छ । यसबाहेक यसले मिडिया, सुशासन र प्रजातन्त्र, शिक्षा र जीविकोपार्जनका विषयमा लैंगिक तथा सामाजिक समावेशीकरणको दृष्टिकोणसहित अनुसन्धान गर्दै आएको छ । युवा अनुसन्धातालाई अनुसन्धानको व्यावहारिक प्रशिक्षण दिने काम (मेन्टरिङ) पनि चौतारीको अभिन्न पाटो हो ।

अहिलेसम्म चौतारीले वार्षिक जर्नल *मिडिया अध्ययन*का नौ अंकसहित ८४ ओटा पुस्तक प्रकाशन गरिसकेको छ । सन् २००६ देखि प्रकाशन हुन थालेको र सन् २०१४ देखि भूकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन्स प्रकाशक रहेको *मिडिया अध्ययन* तथा मण्डला बुक प्वाइन्टले प्रकाशन गर्ने *स्टडीज इन नेपाली हिस्ट्री एण्ड सोसाइटी* जर्नलको सम्पादकीय गृह पनि चौतारी हो । सन् २००६ देखि मार्टिन चौतारीले अनुसन्धान पुस्तकालय र मिडिया डकुमेन्टेसन सेन्टर सार्वजनिक उपयोगका लागि खुला गरेको छ । पुस्तकालयमा २० हजारभन्दा बढी पुस्तक छन् जसमध्ये करिब एक चौथाई मिडियासम्बन्धी छन् ।

मार्टिन चौतारीका पाँच काम — छलफल, अनुसन्धान, अनुसन्धान प्रशिक्षण, प्रकाशन र पुस्तकालय — आपसमा अन्तरसम्बन्धित छन् । समष्टिमा यिनले सुसूचित संवाद र विश्लेषणमूलक अनुसन्धानमार्फत राज्य र नागरिक बीचको सामाजिक सम्बन्धलाई सबल पार्ने र समावेशी सार्वजनिक वृत्त विस्तार गर्ने चौतारीको मुख्य उद्देश्यलाई सघाइरहेका छन् ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालयमा विकेन्द्रीकरण र स्वायत्तता

शोध-संक्षेप (RESEARCH BRIEF) अङ्क १६, साउन २०७२

© मार्टिन चौतारी, २०७२

मार्टिन चौतारी

२७ जीतजङ्ग मार्ग, थापाथली

पो.ब.नं. १३४७०

काठमाडौं, नेपाल

टेलिफोन : +९७७-१-४१०२०२७/४२३८०५०

फ्याक्स : + ९७७-१-४२४००५९

इमेल : chautari@mos.com.np

www.martinchautari.org.np